

Maciej Szott¹

 <https://orcid.org/0000-0003-4277-6299>

**PRZEMIANY W JĘZYKU I ICH
ODZWIERCIEDLENIE W MATERIAŁACH
DO NAUCZANIA JĘZYKA POLSKIEGO
JAKO OBCEGO. ANALIZA SERII
HURRA!!! PO POLSKU ORAZ POLSKI,
KROK PO KROKU POD KĄTEM
OBECNOŚCI FORM JĘZYKA
WŁĄCZAJĄCEGO**

Streszczenie: Zagadnienie etyki języka i komunikacji, rozumiane jako włączanie do dyskursu grup językowo dyskryminowanych, jest w polszczyźnie czymś względnie nowym. Wraz z rozwojem koncepcji języka włączającego pojawiła się potrzeba aktualizacji materiałów do nauczania języka polskiego jako obcego. Niniejszy artykuł weryfikuje, czy dwie najpopularniejsze serie podręczników do nauczania języka polskiego jako obcego, tj.: *Hurra!!! Po polsku* oraz *Polski, krok po kroku*, odpowiadają normom współczesnej polszczyzny inkluzywnej. Przed przystąpieniem do analizy odwołano się do teorii relatywizmu językowego jako podstawowego uzasadnienia dla koncepcji języka i komunikacji włączającej. Następnie podjęto się próby zdefiniowania, czym jest język włączający. Badanie objęło zarówno warstwę słowną, jak i szatę graficzną podręczników. W czasie analizy poszukiwano obecności włączających strategii językowych dla ośmiu wybranych grup językowo dyskryminowanych, tj.: kobiet, osób nieheteronormatywnych, niebinarnych, starszych, chorujących, z niepełnosprawnościami, a także o różnym kolorze skóry i pochodzeniu. Jak wykazano, w obu publikacjach występują zarówno formy włączające, jak i wykluczające. Inna jest natomiast częstotliwość stosowania strategii inkluzywnych, co nie pozostaje bez wpływu na ostateczną ocenę. Na rynku dostępnych jest wiele podręczników do nauczania języka polskiego jako obcego, dlatego istnieje szerokie pole do realizacji podobnych badań. Z pewnością wartę dyskusji jest też uwzględnienie języka włączającego w programach nauczania na różnych poziomach zaawansowania językowego osób uczących się.

¹ maciej.szott@doctoral.uj.edu.pl, Uniwersytet Jagielloński, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, Wydział Polonistyki, Instytut Glottodydaktyki Polonistycznej, ul. Grodzka 64, 31-044 Kraków.

Słowa kluczowe: język włączający, język inkluzywny, inkluzywność, inkluzywność w nauce języka polskiego jako obcego

LANGUAGE CHANGES AND THEIR REFLECTION IN TEXTBOOKS FOR TEACHING POLISH AS A FOREIGN LANGUAGE. AN ANALYSIS OF HURRA!!! PO POLSKU AND POLSKI, KROK PO KROKU IN TERMS OF THE PRESENCE OF FORMS OF INCLUSIVE LANGUAGE

Abstract: The issue of the ethics of language and communication is relatively new in the Polish language. With the development of the inclusive language concept, there was a need to update materials for teaching Polish as a foreign language. This article verifies whether the two most popular series of textbooks for teaching Polish as a foreign language, i.e. *Hurra!!! Po polsku* and *Polski, krok po kroku*, correspond to the norms of contemporary assumptions of inclusive Polish language. Before the analysis, the theory of linguistic relativism was referred to as the basic justification for the concept of inclusive language and communication. Then, attempts were made to define what inclusive language is. The study covered both the verbal layer and the graphic design of textbooks. During the analysis, the presence of inclusive language strategies was sought for eight selected linguistically discriminated groups, i.e. women, non-heteronormative, non-binary, elderly and ill people, people with disabilities, as well as people of colour. The study showed that both inclusive and exclusive forms are present in both publications. However, the frequency of using inclusive strategies is different, which has an impact on the final assessment. There are many textbooks for teaching Polish as a foreign language available on the market, which is why there is a wide field for similar research. It is certainly worth discussing the inclusion of inclusive language in curricula at different levels of language proficiency of learners.

Keywords: inclusive language, inclusivity, inclusivity in teaching Polish as a foreign language

1. WSTĘP

Choć na niektóre wyrażenia językowe, będące wykładnikami nierównego traktowania, zwracano uwagę już na początku XXI wieku (Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005), to etyczność języka w komunikacji, definiowana w niniejszym tekście jako włączanie do dyskursu określonych grup społecznych, jest w polszczyźnie zagadnieniem stosunkowo nowym. Jednakże świadomość językowa użytkowników i użytkowniczek polszczyzny powoli wzrasta, w czym pomagają powstające coraz liczniej poradniki², uwrażliwiające na

² Patrz np.: *Poradnik: Jak mówić i pisać o grupach mniejszościowych. Etyka języka i odpowiedzialna komunikacja* (2021), *Poradnik: Jak mówić i pisać o grupach narażonych na dyskryminację. Etyka języka i odpowiedzialna komunikacja* (2022), *Jak pisać i mówić o osobach LGBT+*. *Poradnik* (Kostrzewa i in. 2021) oraz <https://zaimki.pl/> (2022).

różne aspekty komunikacji z osobami przedstawicielskimi wielu grup społecznych narażonych na wykluczenie, między innymi językowe, jak: kobiety, osoby nieheteronormatywne, niebinarne, starsze, chore, z niepełnosprawnościami oraz o różnym kolorze skóry i pochodzeniu. Szczególną empatią, taktem i wrażliwością w zakresie etyki komunikacji winno wykazywać się zwłaszcza środowisko szkolne i akademickie, mające wyjątkowo silny wpływ na kształtowanie postaw ludzi.

Można przypuszczać, że ze względu na nowość zagadnienia w procesie nauczania języka polskiego jako obcego występuje pewien deficyt treści związanej z nauczaniem form języka włączającego. Przedmiotem artykułu będzie zatem sprawdzenie, czy rzeczywiście rzeczony deficyt istnieje. W toku analizy przyjrano się dwóm najpopularniejszym seriom podręczników do nauki języka polskiego jako obcego, tj.: *Hurra!!! Po polsku* oraz *Polski, krok po kroku*.

2. JEZYK WŁĄCZAJĄCY – DEFINICJA POJĘCIA

Jeśli przyjmuje się, że hipoteza relatywizmu językowego w sapirowskiej, bardziej powściągliwej wersji jest prawdziwa (Klimczuk 2013), to na tej podstawie należy uznać istotność takich aspektów języka, jak np.: jego androcentryczność i leksykalna inkluzywność, mogąca przejawiać się w obecności lub nieobecności form stygmatyzujących różne grupy społeczne, w kształtowaniu obrazu świata. Język jest czynnikiem wpływającym na postrzeganie, a więc od tego, jak jest skonstruowany, będzie zależeć to, jak my, jego użytkownicy i użytkowniczki, widzimy otaczające nas zjawiska i ludzi, a co za tym idzie, to, jak zachowujemy się względem nich.

W związku z powyższym narodziła się potrzeba, by język, jak również samą komunikację, uczynić bardziej etycznymi, niedyskryminującymi, niewykluczającymi, niestygmatyzującymi. W ten sposób powstała koncepcja języka włączającego, zwanego także inkluzywnym. W broszurze wydanej przez Sekretariat Generalny Rady Unii Europejskiej można przeczytać, że język włączający jest

wolny od uprzedzeń, unika stereotypów i aluzji do nieistotnych detali. Docenia pozytywne cechy ludzi – bez względu na ich płeć, orientację seksualną, niepełnosprawność, wiek, pochodzenie społeczne, religię, bezwyznaniowość czy światopogląd.

(*Inkluzywna komunikacja...*, 2018, s. 7)

Krótko mówiąc, język włączający ma być językiem, który łączy, a nie dzieli. W języku tym szczególną uwagę poświęca się widoczności kobiet,

możliwości wyrażania się w nim przez osoby niebinarne oraz słownictwu, które nie stygmatyzuje i nie obraża, wyzbywa się uproszczeń i generalizacji. Taką definicję języka inkluzywnego przyjęto w niniejszej analizie.

3. ANALIZA

Jak wspomniano wcześniej, analizie pod kątem obecności form języka włączającego poddano dwie serie podręczników (polecenia, ćwiczenia, teksty, nagrania, szata graficzna): *Hurra!!! Po polsku* oraz *Polski, krok po kroku*. Należy jednak zaznaczyć, że przykładają się w niej nowoczesne narzędzia do podręczników, które swoją premierę miały już relatywnie dawno. Jej celem było zbadanie, czy formy języka inkluzywnego w wybranych podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego występują i, jeśli tak, w jakim stopniu. Analizę oparto na metodologii zaproponowanej przez Jolantę Szpyrę-Kozłowską (Szpyra-Kozłowska 2021, s. 382), którą jednak zmodyfikowano, i która ostatecznie obejmuje:

1. Badanie problematyki językowej ze szczególnym uwzględnieniem aspektów gramatyczno-rodzajowych oraz leksykalnych, takich jak:
 - a. użycie rzeczowników męskoosobowych jako nazw gatunkowych,
 - b. użycie innych form rodzaju męskiego (czasowników, przymiotników, zaimków itp.),
 - c. zastosowanie form języka inkluzywnego odnoszących się do osób nieheteronormatywnych, starszych, z niepełnosprawnościami oraz o innym kolorze skóry i pochodzeniu.
2. Analizę jakościową szaty graficznej oraz porównanie jej z tekstem.

Seria *Hurra!!! Po polsku* składa się z trzech części (podręcznik + zeszyt ćwiczeń) i obejmuje zagadnienia z poziomu A1, A2 i B1. Data ostatniego wydania *Hurra!!! Po polsku 1* oraz *Hurra!!! Po polsku 2* to 2020 rok, a *Hurra!!! Po polsku 3* – 2021 rok.

W skład serii *Polski, krok po kroku* wchodzi dwa podręczniki i zeszyty ćwiczeń. Część pierwsza obejmuje zagadnienia przeznaczone dla poziomów A1/A2. W zakresie drugiej znajdują się zagadnienia z poziomów A2/B1. Obie części zostały wydane w 2020 roku.

3.1. WARSTWA SŁOWNA. (NIE)WIDZIALNOŚĆ KOBIET

Na uwagę zasługuje fakt, iż w obu podręcznikach, poza nielicznymi wyjątkami, nie używa się form osobowych podczas formułowania poleceń. W ich miejsce używana jest głównie struktura: *Proszę* + *bezokolicznik* i inne struktury bezosobowe bądź zneutralizowane pod względem rodzaju gramatycznego, które nie wskazują na płeć, co jest jednym z najprostszych zabiegów niwelowania językowej nierówności płci, np.: *Jakie tu są formy?* (*Hurra... 1*, zad. 11a, s. 14); *Prawda czy nieprawda?* (*Polski... 1*, zad. 2, s. 115); *Proszę zaznaczyć dobrą odpowiedź* (*Polski... 1*, zad. 8, s. 122); *Czy to jest to samo?* (*Hurra... 2*, zad. 2b, s. 17); *Proszę przekształcić zdania według wzoru* (*Hurra... 3*, zad. 5a, s. 37). Niekiedy stosowane są też formy osobowe w czasie teraźniejszym, trybie rozkazującym bądź zaimki, niewskazujące na płeć, np.: *Czy w historii twojego kraju zdarzały się migracje ludności?* (*Hurra... 3*, zad. 10c, s. 46); *Co robimy najpierw, a co potem?* (*Hurra... 1*, zad. 1c, s. 63); *Znajdź 10 różnic. Porównaj oba rysunki* (*Polski... 2*, zad. 3, s. 17). Pierwszą różnicę między oboma seriami podręczników można zauważyć w stosowaniu nazw osobowych. W *Hurra!!! Po polsku* autorki najczęściej stosują strategię równoważącą (tzw. *splitting*). Przykładami jej wykorzystania mogą być polecenia: *Co będzie Pan/Pani robić, a czego nie będzie Pan/Pani robić jutro?* (*Hurra... 1*, zad. 4, s. 102); *Proszę przeprowadzić ankietę wśród kolegów i koleżanek z grupy* (*Hurra... 2*, zad. 1c, s. 87); *Jest Pan/Pani policjantem/ką. [...] proszę uzupełnić protokół z miejsca wypadku* (*Hurra... 3*, zad. 3c, s. 125). Od reguły występują jednak pewne wyjątki, bowiem w treści niektórych zadań kobiety nazywane są np.: *politykiem* (*Hurra... 1*, zad. II, s. 107), *reżyserem filmowym* (*Hurra... 2*, zad. 1a, s. 6), *informatykiem* (*Hurra... 2*, zad. 5c, s. 29), *psychologiem szkolnym* (*Hurra... 2*, zad. 16, s. 43), *analitykiem* (*Hurra... 3*, zad. 7 b, s. 91). Wątpliwości wzbudza także skąpo rozwinięta część poświęcona tworzeniu żeńskich nazw osobowych (*Hurra... 1*, s. 28), w której nie wspomina się w ogóle o formach z formantami innymi niż *-ka* ani o formach potencjalnych typu: *polityczka, ministra, premierka, naukowczyni, psycholożka*, mimo że część z nich jest później wykorzystywana w zadaniach, np.: *dietetyczka* (*Hurra... 2*, zad. 13, s. 42), *psycholożka* (*Hurra... 2*, z. ćw., zad. 9, s. 61), *stomatolożka* (*Hurra... 3*, z. ćw., zad. 4b, s. 91). Co więcej, formy *psycholog szkolny* i *reżyser filmowy* cechuje brak związku zgody między rzeczownikiem (dotyczącym przecież tej psycholog, tej reżyser) a opisującym go przymiotnikiem. Podobne zakłócenia w obrębie rodzaju można zaobserwować w *Polskim, krok po kroku*, np.: *Magda jest zdolnym architektem* (*Polski... 1*, z. ćw., zad. 10); *Maria jest utalentowanym fotografem* (*Polski... 1*, z. ćw., zad. 10); *Ewa jest dobrym inżynierem* (*Polski... 1*, z. ćw., zad. 10), choć gramatycznie rzecz ujmując, *Magda jest zdolną architekt(ką)*;

Maria jest utalentowaną fotograf(ką); Ewa jest dobrą inżynier. Można się domyślać, iż autorki obu serii, wykorzystując rodzaj męski w stosunku do kobiet, kierowały się praktyką językową, która, co nie ulega wątpliwości, odbiega od wzorca językowego prezentowanego w gramatykach. Oczywiście, w języku włączającym nie chodzi o to, by w nieskończoność wydłużać komunikaty, stosując strategię *splittingu* w stosunku do każdego leksemu, bowiem, jak pisze Jolanta Szypra-Kozłowska:

trudno jest polemizować z gramatycznymi regułami języka, ponieważ są one silnie w nim zakorzenione, przenikają cały system i niełatwo je zmienić. Można jedynie wskazywać na negatywne skutki, które mogą powodować.

(Szypra-Kozłowska 2021, s. 438)

Jeśli chodzi o *Polski, krok po kroku*, widoczna jest tendencja do nieużywania nazw osobowych w poleceniach, choć od tej reguły są odstępstwa – w większości przypadków bowiem nie użyto strategii równoważącej, a nazwy osobowe pojawiają się najczęściej w funkcji generycznej rodzaju męskiego lub są wprost skierowane tylko do mężczyzn, np.: *Komu pomagają wolontariusze?* (*Polski... 2*, zad. 2, s. 89); *Proszę wymyślić tytuły tym obrazom. Który z nich chciałbyś mieć w domu i dlaczego?* (*Polski... 2*, zad. 2, s. 151).

Jak wykazano wyżej, *splitting* w serii *Hurra!!! Po polsku* stosowany jest prawie regularnie w poleceniach do zadań. Ponadto, jego użycie stosunkowo powszechne jest w zadaniach poświęconych gramatyce – daje się w nich bowiem dostrzec dążenie autorek do zachowania względnej równości w liczbie przykładów odnoszących się do form rodzaju żeńskiego i męskiego. W przypadku tekstów wykorzystanie strategii równoważących nie jest już jednak tak powszechne. W skali całej serii pojawiały się zadania, które obfitowały w formy wyłącznie męskie. Takim zadaniem było na przykład ćwiczenie polegające na słuchaniu nauczyciela/ki i zaznaczeniu, gdzie w wypowiedzianych przez niego/nią przymiotnikach pada akcent (*Hurra... 1*, zad. 7a, s. 20). Na trzydzieści cztery cechy charakteru, ani jedna nie była w rodzaju żeńskim, mimo że nie miałyby to wpływu na istotę zadania. Wątpliwości za to nie budzą nagrania, w których zachowano równowagę między płciami.

Z uwagi na to, że w serii *Polski, krok po kroku* większość tekstów i nagrań ma charakter dialogowy, stopień użycia form generycznych jest nieduży, gdyż zachowano równowagę płci pomiędzy postaciami w nich występującymi. Uwagę zwracają jednak ćwiczenia, w których rodzaj żeński w ogóle nie występuje. W jednym z nich osoby uczące się proszone są o napisanie *Jaki to zawód?* (*Polski... 1*, z. ćw., zad. 8, s. 19), przy czym ani jeden nie występuje w formie żeńskiej, mimo że nie miałyby to wpływu na istotę zadania. To samo można zaobserwować w zadaniu: *Jakie to cechy charakteru?* (*Polski... 2*, z. ćw., zad. 2,

s. 4), w którym także występują one tylko w rodzaju męskim. Widać tu pewną niekonsekwencję autorek w konstruowaniu zadań, ponieważ w przypadku ćwiczenia polegającego na podpisaniu obrazków właściwymi przymiotnikami z ramki, odnoszącymi się do cech wyglądu, osoby uczące się mają już do wyboru słowa w obu rodzajach (*Polski... 1*, zad. 2, s. 31).

3.2. WARSTWA SŁOWNA. JĘZYK (WOLNY OD) UPRZEDZEŃ I STEREOTYPÓW

Kolejnym punktem analizy jest występowanie form języka włączającego odnoszących się do innych, wymienionych wcześniej, grup narażonych na dyskryminację. Z całą pewnością można powiedzieć, że w obu seriach nie występują żadne formy związane z językiem w stosunku do osób niebinarnych oraz z neutralną polszczyzną. W części gramatycznej nie wspomina się na przykład o potencjalnych formach pierwszej i drugiej osoby liczby pojedynczej rodzaju neutralnego. Ponadto, w *Polskim, krok po kroku* nie występują żadne wątki związane z osobami należącymi do społeczności LGBT+, przeciwnie do *Hurra!!! Po polsku* (*Hurra... 3*, zad. 6a,b, s. 116–117). Należy jednak zwrócić uwagę, że część zadań wyklucza osoby LGBT+. Za przykład niech posłuży polecenie: *Proszę się przedstawić. Czy jest Pan żonaty/Pani mężatką, czy ma Pan/Pani dzieci?* (*Hurra... 3*, zad. II, s. 41), w którym treść polecenia niepotrzebnie kategoryzuje mężczyzn i kobiety na żonaty i mężatki, sugerując płęć osób partnerskich. Tymczasem, aby włączyć w pytanie także osoby nieheteronormatywne, można je przeformułować, na przykład: *Czy jest Pan/Pani po ślubie?* lub, by uwzględnić także osoby niebinarne, wykorzystać formę drugiej osoby liczby pojedynczej: *Czy jesteś po ślubie?* albo *Czy masz żonę/męża?*. Podobna sytuacja występuje w zadaniu polegającym na połączeniu definicji opisujących stan cywilny człowieka z odpowiednimi wyrażeniami (*Hurra... 2*, zad. 4c, s. 19). Znow, w przypadku słów *mężatka/żonaty* z góry przyjęto narrację heteronormatywną. Rozwiązaniem tego problemu mogłoby być zmodyfikowanie definicji z wykorzystaniem strategii *splittingu* oraz poprzez zamienienie rzeczownika *mężatka* na *zamężny/a*, np.: *osoba, która ma męża/żonę to zamężny/a lub żonaty/a*. Identyczne zastrzeżenia budzą podobne ćwiczenia, występujące w *Polskim, krok po kroku*.

W kwestii języka w stosunku do osób starszych obie serie spełniają kryteria inkluzywności, choć o starości jako takiej mówi się niewiele, co prawdopodobnie spowodowane jest tym, że najliczniejszą grupą wśród osób uczących się są osoby studiujące i ludzie w średnim wieku. Natomiast, jeśli chodzi o język odnoszący się do osób chorych i z niepełnosprawnościami nasuwa się kilka

wątpliwości. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na wykorzystanie wyrazu *niepełnosprawny/a* (*Hurra... 2*, zad. 5f, s. 158), który jako określenie kategoryzująco-wartościujące może być uważane za niewłaściwe (Łaziński 2021). Wyraz ten jednak nie jest używany często, gdyż nieczęsto teksty i zadania w obu seriach traktują o niepełnosprawności. Pozytywnie można ocenić fakt, że w *Polskim, krok po kroku* pojawiło się wiele określeń odnoszących się do wcześniej wspomnianych grup, jednakże część użytych pojęć również może być w niektórych kontekstach uznana za niewłaściwą, jak np.: *niepełnosprawni, głusi, niewidomi* (*Polski... 2*, zad. 3, s. 91).

Jeśli chodzi o występujący w seriach język dotyczący osób o innym kolorze skóry i pochodzeniu, to w przypadku serii *Hurra!!! Po polsku* większość postaci pochodzi z euroatlantyckiego obszaru kulturowego (Szamryk 2019), co niejako niweluje potencjalne problemy z zagranicznymi określeniami dotyczącymi nazw narodowości. Tematyka karnacji nie jest w ogóle poruszana. Inaczej rzecz się ma w drugiej poddanej analizie serii. Z jednej strony w ćwiczeniach pojawia się wiele nazw narodowości (same postacie, występujące w fabule, są z zagranicy). Z drugiej strony w jednym z ćwiczeń użyto określenia – *Murzyn* (*Polski... 2*, z. ćw., zad. 8, s. 16), które, nawet pisane wielką literą, jest uważane za pejoratywne (Łaziński 2020). Wartą przypomnienia jest także akcja *#dontcallmemurzyn*, zapoczątkowana w 2020 roku przez czarnoskóre Polki i Polaków, mająca zwrócić uwagę na niewłaściwość tego słowa oraz problem rasizmu w Polsce. Wydaje się więc, że w związku z powyższym kontrowersyjny wyraz powinien zniknąć z przestrzeni publicznej, w tym z materiałów do nauki języka polskiego jako obcego, tym bardziej że o pejoratywności słowa *Murzyn* dyskutowano dużo wcześniej i nie jest to bynajmniej nowe zagadnienie (Karamalla 2011).

4. SZATA GRAFICZNA

Istotną rolę w komunikacji włączającej odgrywać będą także niewerbalne środki przekazu, takie jak liczne ilustracje, którymi opatrywane są zadania i teksty w podręcznikach. Analiza szaty graficznej oraz jej porównanie z warstwą słowną wykazała, że w serii *Hurra!!! Po polsku* występują między nimi pewne nierówności. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na stereotypowe przedstawianie rysunkowych postaci kobiecych, które w prawie każdym wypadku wyglądają bardzo podobnie, tj.: mają na sobie sukienkę, najczęściej są młode lub w średnim wieku i długowłose, czego nie można powiedzieć o mężczyznach, którzy są o wiele bardziej różnorodni zarówno pod względem wieku, sprawności, jak i ubioru, a także prezentowanych emocji i posiadanych gadżetów. Krótko mówiąc, postacie męskie są o wiele barwniejsze. Wyraźnie

zaznaczają się także stereotypy związane z płcią, które dostrzec można w wyborze postaci ilustrujących ćwiczenia. Na przykład, w jednym z ćwiczeń osoby uczące się odpowiadają na pytanie: *Kim Pan/Pani jest z zawodu?* (*Hurra... 1*, zad. 7, s. 28). Poniżej polecenia widnieją szesnaście profesji, z których tylko pięć wykonywanych jest przez postaci kobiece, a są to: *lekarka, urzędniczka, dziennikarka, kierowca, emerytka*. Natomiast mężczyźni pełnią rolę: *inżyniera, rolnika, architekta, nauczyciela, bezrobotnego, kelnera, muzyka, biznesmena, fotografa, dentysty, studenta*. Równie stereotypowo przedstawiane jest słownictwo związane z hobby (*Hurra... 1*, zad. 1, s. 42). Kobiety *chodzą do teatru, czytają książki, grają w tenisa, tańczą i śpiewają*, a mężczyźni *chodzą do teatru, do restauracji, grają w piłkę nożną, czytają gazety, tańczą, robią zdjęcia, słuchają muzyki, uprawiają sport, jeżdżą na rowerze, grają na gitarze, chodzą po górach, podróżują, oglądają telewizję i spotykają się z kolegami*. Z jednej strony więc w serii widoczna jest troska o inkluzywny charakter poleceń, częste wykorzystanie żeńskich nazw osobowych, a z drugiej grafiki przedstawiają kobiety i mężczyzn w sposób stereotypowy. Co ciekawe, w przypadku zdjęć taka rozbieżność nie występuje – zachowują one bowiem swój inkluzywny charakter, reprezentując całą gamę ludzkich cech.

W przypadku *Polskiego, krok po kroku* można mówić o korelacji warstwy słownej z graficzną – ta druga bowiem w pełni odzwierciedla męskocentryczny świat, wyłaniający się z tej pierwszej. Podobnie jak w serii *Hurra!!! Po polsku* stereotypowo przedstawiono nazwy zawodów oraz słownictwo związane z hobby. Szczególnie negatywnie wyróżniło się ćwiczenie polegające na odpowiedzeniu na pytanie *Czy pani Joanna i pan Grzegorz to typowe polskie małżeństwo? Co oni dzisiaj robią?* (*Polski... 1*, zad. D, s. 91). Dzień z życia obojga państwa został przedstawiony w formie klisz zdjęciowych, na których można zobaczyć, że dzień pana Grzegorza wygląda w ten sposób, że rano wstaje, je śniadanie przygotowane przez małżonkę, następnie idzie do pracy, pracuje, wraca, je czekający już na niego obiad, potem czyta gazetę, ogląda telewizję oraz używa komputera i idzie spać. Dzień pani Joanny składa się z ponad dwukrotnie większej liczby aktywności, wśród których znajdują się te najbardziej stereotypowe, jak różne formy sprzątanía, gotowanie, pomaganie dzieciom w lekcjach oraz wyprawianie domowego pupila. Na dwadzieścia cztery rysunki obrazujące jej dzienną rutynę, tylko dwa nie są związane z obowiązkami domowymi. W całej serii trudno o ćwiczenie bardziej eksponujące negatywne stereotypy niż to opisane wyżej. Nie da się oczywiście ukryć, że taki model rodziny wciąż w Polsce funkcjonuje, choć według badań CBOS-u z 2020 roku realizowany jest zaledwie przez 17% osób badanych (*Modele życia ...*). Mimo że odpowiedź na pytanie postawione w poleceniu może być teoretycznie negatywna, to trudno oczekiwać polemiki ze strony osób uczących się na początku nauki, dlatego ryzyko ugruntowania się fałszywego obrazu „polskiej rodziny” jest bardzo wysokie.

Z perspektywy komunikacji włączającej sens takich ćwiczeń jest wątpliwy i to konkretnie należałoby zmodyfikować, na przykład rozbudowując je o historie rodzin realizujących inne modele niż stereotypowy. Przechodząc jednak do dalszej części analizy, na uwagę zasługuje z pewnością fakt, iż kilkakrotnie pojawia się rysunkowa postać z niepełnosprawnością (*Polski... 2*, zad. 2, s. 22), lecz graficznie ukazana niepełnosprawność (wyłącznie ruchowa) dotyczy tylko mężczyzn (podobnie jak w *Hurra!!! Po polsku*). Pozytywnym aspektem zdjęć jest bez wątpienia różnorodność ukazywanych przez nie postaci. Widoczni są ludzie w różnym wieku, o różnych kolorach i cechach skóry, przedstawiający pełną gamę emocji i zachowań zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn.

5. WNIOSKI

Analiza serii *Polski, krok po kroku* wskazała na dużą liczbę uchybień pod kątem języka i komunikacji włączającej. Pozytywnie należy ocenić wykorzystanie w większości poleceń form bezosobowych, mniej więcej równe proporcje występowania kobiet i mężczyzn w dialogach, nagraniach i na fotografiach. Na uwagę zasługuje także mnogość nazw narodowości pojawiających się w książkach. Jednak nie ulega wątpliwości, że jeśli chodzi o formy żeńskie, to ustępują one rodzajowi męskiemu. Wykorzystuje się także niewłaściwe słownictwo w stosunku do osób chorych i z niepełnosprawnościami. Nie zaobserwowano użycia żadnej ze strategii równoważących. Brakuje również większej widoczności osób nieheteronormatywnych oraz chorych i z niepełnosprawnością (inną niż ruchowa). Ponadto, niektóre ćwiczenia nie uwzględniają rodzaju żeńskiego, co negatywnie oddziałuje na zjawisko niewidzialności kobiet. Seria obfituje w stereotypy zarówno w tekstach, ćwiczeniach, jak i użytych rysunkach. Prawdopodobnie problematyka języka włączającego nie była brana pod uwagę przez autorki. W związku z tym nie można stwierdzić, że *Polski, krok po kroku* ma charakter włączający, bez przyjrzenia się niedoskonałościom i próby naprawienia ich. Z perspektywy języka i komunikacji włączającej publikacja nie może zostać do końca odebrana pozytywnie.

W serii *Hurra!!! Po polsku* także wskazano na pewne uchybienia. Na szczególną uwagę zasługują dobrze skonstruowane polecenia z użyciem form bezosobowych i prawie regularne używanie feminatywów. Wskazać można pewne niedociągnięcia w doborze tekstów, których język nie zawsze cechuje inkluzywność oraz rysunkach o stereotypowym charakterze. W oczy rzuca się prawie równa reprezentacja kobiet i mężczyzn na fotografiach, w tekstach i nagraniach. Brakuje jednak większej widoczności osób nieheteronormatywnych oraz chorych i z niepełnosprawnością (inną niż ruchowa). Jednak ogólnie rzecz

biorąc, można powiedzieć, że *Hurra!!! Po polsku* ma charakter włączający, a z punktu widzenia języka i komunikacji włączającej cała publikacja powinna zostać oceniona raczej pozytywnie.

Podsumowując, można stwierdzić, że jeśli chodzi o zagadnienie języka włączającego w materiałach do nauki języka polskiego jako obcego, nie jest ono w pełni rozwiązane i z pewnością istnieje pole do działań w zakresie doskonalenia podręczników w celu ich uinkluzywnienia. Współcześnie powstaje coraz więcej poradników poświęconych komunikacji z członkami i członkiniami różnych grup społecznych. Wzrastająca świadomość rodzimych użytkowników i użytkowniczek polszczyzny wraz z rozwojem i „kodyfikacją” nowego, językowego *savoir-vivre*’u, ma szansę przyczynić się w przyszłości do zwiększenia inkluzywności dostępnych na polskim rynku wydawniczym materiałów do nauczania języka polskiego jako obcego, a być może także do uwzględnienia kwestii języka i komunikacji włączającej w programach nauczania, by ostatecznie przekazywać osobom uczącym się wzorce prowadzenia etycznej komunikacji w języku polskim.

BIBLIOGRAFIA

- Byłom, byłoś*, 2002, <https://rjp.pan.pl/porady-jezykowe-main/317-byom-byo> [07.05.2023].
- Cohen J., *Praktyczny poradnik savoir-vivre wobec osób niepełnosprawnych*, <https://www.power.gov.pl/media/13600/praktyczny-poradnik-savoir-vivre-wobec-ON.pdf> [31.03.2022].
- Karamalla N., 2011, „*Czyż nie jest pan Murzynem? Przecież nawet w książkach dla dzieci jest tak napisane*”, w: *Jak mówić i pisać o Afryce?*, Warszawa.
- Karwatowska M., Szypra-Kozłowska J., 2005, *Lingwistyka płci. On i ona w języku polskim*, Lublin.
- Klimczuk A., 2013, *Hipoteza Sapira-Whorfa – przegląd argumentów zwolenników i przeciwników*, „Kultura–Społeczeństwo–Edukacja”, nr 1 (3), s. 165–181. <https://doi.org/10.14746/kse.2013.3.1.08>
- Kłonkowska A., Dynarski W., 2017, *Gender i inne kłopotliwe terminy, czyli jak mówić o różnorodności i (nie)normatywności płciowej i seksualnej*, <https://jsgl.wordpress.com/2017/09/30/gender-i-inne-kłopotliwe-terminy-czyli-jak-mowic-o-roznorodnosci-i-nienormatywnosci-płciowej-i-seksualnej-anna-klonkowska-wiktor-dynarski/> [09.03.2023].
- Kostrzewa Y., Dzierżanowski M., Miecznikowski G., Rogaska K., 2021, *Jak pisać i mówić o osobach LGBT+. Poradnik*, Warszawa.
- Łaziński M., 2020, „*Murzyn*” i „*Murzynka*” – odpowiedź na list nadesłany do Rady Języka Polskiego, https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1892:murzyn-i-murzynka [09.03.2023].

- Łaziński M., 2021, *Wyrażenia „osoba niepełnosprawna” i „osoba z niepełnosprawnością”*, <https://rjp.pan.pl/porady-jezykowe-main/2014-wyrazenia-osoba-niepelnosprawna-i-osoba-z-niepelnosprawnoscia-2> [05.05.2023].
- Modele życia małżeńskiego Polaków*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_157_20.PDF [09.03.2023].
- Poradnik: Jak mówić i pisać o grupach mniejszościowych. Etyka języka i odpowiedzialna komunikacja*, 2021, Warszawa.
- Poradnik: Jak mówić i pisać o grupach narażonych na dyskryminację. Etyka języka i odpowiedzialna komunikacja*, 2022, Warszawa.
- Rada Języka Neutralnego, 2022, <https://zaimki.pl/> [18.03.2022].
- Sekretariat Generalny Rady Unii Europejskiej, 2018, *Inkluzywna komunikacja w Sekretariacie Generalnym Rady*, Sekretariat Generalny Rady Unii Europejskiej.
- Szamryk K.K., 2019, *Nazwy krajów i narodowości w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego na poziomie elementarnym*, „Linguodidactica” XXIII, s. 209–223. <http://doi.org/10.15290/lingdid.2019.23.14>
- Szatur-Jaworska B., 2014, *Mówienie i myślenie o starości*, w: *O sposobach mówienia o starości. Debata. Analiza. Przykłady*, Warszawa.
- Szpyra-Kozłowska J., 2021, *Nianiek, ministra i japonki. Eseje o języku i płci*, Kraków.
- Wołosik A., *Edukacja do równości czy trening uległości? Czy polskie podręczniki respektują zasadę równości płci?*, <https://docplayer.pl/5422359-Edukacja-do-rownosci-czy-trening-uleglosci.html> [09.03.2023].

Analizowane podręczniki

- Dixon A., Jasińska A., 2020, *Hurra!!! Po polsku 2*, Kraków.
- Dixon A., Jasińska A., 2020, *Hurra!!! Po polsku 2. Zeszyt ćwiczeń*, Kraków.
- Dixon A., Jasińska A., Małolepsza M., Szymkiewicz A., 2021, *Hurra!!! Po polsku 3*, Kraków.
- Dixon A., Jasińska A., Małolepsza M., Szymkiewicz A., 2021, *Hurra!!! Po polsku 3. Zeszyt ćwiczeń*, Kraków.
- Małolepsza M., Szymkiewicz A., 2020, *Hurra!!! Po polsku 1*, Kraków.
- Małolepsza M., Szymkiewicz A., 2020, *Hurra!!! Po polsku 1. Zeszyt ćwiczeń*, Kraków.
- Stempek I., Stelmach A., 2020, *Polski, krok po kroku 2*, Kraków.
- Stempek I., Stelmach A., Dawidek S., Szymkiewicz A., 2020, *Polski, krok po kroku 1*, Kraków.